

På kanten

Jens-Henrik Bech

Spør efter ældre jernalders bebyggelse på Hanstholm Knuden.

I Thisted Amts Avis stod der den 31. januar 1927: „Sjældent - eller aldrig - er der paa Hanstholmen gjort Oldtidsfund af større betydning”. Denne udtalelse var indledningen til den første omtale i dagspressen af jernalderfund fra Hanstholm knuden og indvarslede, at der var ved at dukke nye fund frem, som kunne ændre tingenes hidtil triste tilstand. I dag, godt 70 år senere, må vi konstatere, at det ganske rigtigt ikke er så galt fat længere. En af grundene hertil er de mange gravfund fra ældre romertid (0-170 e. Kr.), som fra 1927 og frem er påtruffet på kanten af Hanstholm knuden mellem Hanstholm og Ræhr. I betragtning af hvor få gravfund der overhovedet kendes fra denne periode i Thy, er gravene fra Hanstholmen af stor betydning og skal her være genstand for en nærmere omtale.

Stenkister i løbegravene

Under værnemagtens anlæg af befæstningsværker i Hansted blev ved flere lejligheder fundet oldtidsfund. Således i 1943, hvor der under gravning af løbegrave umiddelbart ovenfor Hanstholm knudens sydskrænt, lidt øst for Brunbjerg og godt 1,5 km øst for Hanstholm Fyr, blev påtruffet 4 stenkister fra ældre romersk jernalder (fig. 7 nr. 3). Hvad der var tilbage af disse grave blev i oktober 1943 undersøgt for Nationalmuseet af arkæologen, senere professor, Carl Johan Becker, der i Thy-sammenhæng er mest kendt for sine udgravninger af flintminer i Hov i 1950'erne.

Fig. 1: Delvist ødelagt stenkiste fra ældre jernalder i 1943 øst for Brunbjerg. Foto: C. J. Becker.

Gravene lå mellem $\frac{3}{4}$ og 1 meter under jordoverfladen og var anlagt i flyvesand og kun lidt eller slet ikke nedgravet i den gamle overflade under sandet. Værnemagtens anlægsarbejder var gået hårdt ud over gravene, hvor der ved én kun var lidt af den ene ende bevaret (fig. 1). På bunden af en lille N-S orienteret stenkiste bygget af flade kalksten lå et skelet på siden med hovedet imod syd

og ansigtet vendt mod øst. Armene var stærkt sammenbøjede med hænderne hvilende på halsen. Hele resten af graven var ødelagt. At knoglerne var så velbevarede, skyldes det velkendte forhold, at kalk og kalksten medvirker til bevaringen af såvel dyre- som menneskeknogler.

Den bedst bevarede stenkiste var gennemskåret midtpå af en løbegrav, der havde fjernet et par af sidestenerne, men heldigvis ikke havde berørt kistens bundlag (fig. 2). Den afdøde lå med hovedet i syd, med ansigtet mod vest og med stærkt sammenbøjede ben. Mellem benene i

knæhøjde fandtes 12 små blanke strandsten, der lå fordelt i tre grupper (to med hver tre sten og én med seks sten). Kisten, der var bygget af tynde kalkstensfliser, havde en indvendig længde på kun 1,1 m (bredden varierede fra 0,55 - 0,7 m). At det til trods for størrelse ikke drejer sig om en barnegrav, godtgøres af knoglebestemmelser foretaget på Nationalmuseet, hvor den afdøde er bestemt som en voksen mand (Sellevoed et al. 1984, 91).

Fig. 2: Stenkiste fra ældre jernalder gennemskåret af løbegrav øst for Brunbjerg i 1943. Foto: C. J. Becker.

Selv om der ingen oldsager fandtes i de to omtalte grave, kan deres alder dog afgøres, da de på flere punkter ligner andre grave fra Hanstholm knuden, der ved deres indhold er sikkert tidsfæstet til de første århundreder efter Kristi fødsel. Som nævnt ovenfor dukkede de første grave allerede op i 1927.

Et fund fra 1927

I en beretning dateret 4. august 1927 skriver P. L. Hald: „Den 2/8 1927 meddelte gårdejer Chr. Madsen, Ræhr, at han ved Behandling af sin Roemark havde paatruffet 4 grave... Han anmodede Museet om snarest muligt, hvis det havde nogen Interesse af at undersøge Stedet, da at komme til Stede, da Gravene ellers snarest blev jævned, da de laa i Vejen for Markarbejdet.

Den 4/8 undersøgte Museet Fundet ved undertegnede. Fundstedet var Matr. nr. 33, Ræhr Sogn, tæt ved Sogneskillet til Hansted Sogn, umiddelbart ved Skrænten af det Højdedrag, som udgør „Hanstholmen”.

Fig. 3: Lerkar fra stenaldergrav undersøgt i august 1927 hos gdr. Chr. Madsen, Ræhr. Foto: Per Sowinsky.

Fælles for alle 4 grave var, at de var opførte af flade Kalksten „Bleger”; Dækstenene var ligeledes af Kalksten, men alle var fjernede, og Gravene mer eller mindre fyldt med nedskredet Sand. Samtlige Grave laa i Retning Syd og

Nord. Knoglerne der fandtes var (mere) eller mindre opløste og kun faa Rester tilbage, men det skønnedes tydeligt, at de gravlagte havde ligget med Hovedet mod Syd og vendt mod Øst."

I én af gravene fandtes tre lerkar fra ældre romersk jernalder (fig. 3) og i en anden tre bronzenåle, der lå i gravens sydende ovenpå det næsten forvitrede kranie. Nålene har givetvis indgået i den gravlagte kvindes håropsætning og er ligeledes med til at tidsfæste denne grav til de første århundreder e. Kr.

Ved undersøgelsen blev længden på tre af gravene angivet til henholdsvis 1,4-1,25 og 1,15 m; der er altså igen tale om meget korte grave, og da gennemsnitshøjden for kvinder i ældre romersk jernalder ifølge knoglespecialisten Pia Bennike har været 162,3 cm og for mænd 174,3 cm (Bennike 1985, 50), må de gravlagte også her have ligget med undertiden stærkt optrukne ben for overhovedet at kunne være i kisterne.

Ikke bare før og under, men også efter 2. verdenskrig er der ved forskellige lejligheder dukket jernalderkister op på Hanstholm knuden. Senest udgravede Signe Gjødesen for Thisted Museum i oktober 1956 en lille samling på 4 stenkister hos sognefoged Thomas Oddershede, Nytorp (fig. 7 nr. 5). Alle gravene var forholdsvis små, orienteret N-S, og hvor der var knogler bevaret, kunne det vises, at den døde havde ligget med hovedet i sydenden af graven. Med andre ord fuldstændig det samme billede, som vi har set tidligere.

Stenkister fra ældre romertid i Nordthy

I årenes løb er der til Thisted Museum og Nationalmuseet i alt indkommet oplysninger om fund af 19 stenkister fra jernalderen på Hanstholm knuden. Dette tal er givetvis kun en minimumsangivelse af, hvad der rent faktisk er blevet fundet. Således foreligger der eksempelvis oplysninger om fund af mange grave påtruffet under nedgravning af kabler i 1944 ved værnemagtens 4. batteri et par hundrede meter øst for Hanstholm Fyr (fig. 7 nr. 1). Disse grave er aldrig blevet fagmæssigt undersøgt.

Fig. 4: Stensat jernaldergrav med velbevarede dæksten. Afdækket forud for opførelsen af V. Vandet Skole. Foto: Olfert Voss.

Fig. 5: Samme grav som fig. 4 efter fjernelse af dækstenene. Foto: Olfert Voss.

Stensatte grave fra ældre romertid kendes også fra andre lokaliteter i Nordthy, men dog ikke i så stort tal som på Hanstholmen. På den vestlige del af Hjørdemål knuden undersøgte Per Boe i forbindelse med vejanlæg ved Korsø i 1958 for Thisted Museum ialt tre mindre kalkstenskister, der alle er nøje parallellere til de allerede beskrevne. Den hidtil største samling af stenkister uden for Hanstholm

knuden dukkede, ligesom fundet fra Korsø, op i slutningen af 1950'erne ved planeringsarbejder forud for opførelsen af Vester Vandet skole. Gravene blev ved denne lejlighed undersøgt under ledelse af Olfert Voss fra Nationalmuseet. Også her viste hovedparten af byggematerialet sig at være kalkstensblokke, som det bl.a. fremgår af billederne fra den veludstyrede kvindegrav (fig. 4-5). Oldsagene herfra består bl.a. af to ringspænder af bronze og en sølvfibula fra 2. århundrede e. Kr., der kan ses i Thisted Museums permanente udstilling. Bortset fra at kisterne ved V. Vandet skole hovedsaglig var orienteret i SV-NØ, i modsætning til den mere almindelige N-S orientering, så var det et gennemgående træk, at den døde var gravlagt liggende på siden med optrukne ben og med hovedet i kistens sydende, helt i overensstemmelse med sædvanen i denne del af Thy.

At karakteristiske træk i ældre romertids gravskik fortsætter ind i begyndelsen af den følgende periode, yngre romertid, kan næppe undre. Selv om samtlige fire jordfæstegrave fra ca. 200 e. Kr., der blev fundet i forbindelse med udgravningerne ved Hejrhøjvej uden for Thisted, alle er trækister uden stenopbygning, så udviser de ved deres størrelse, orientering og den dødes placering i graven klare fællestræk med de beskrevne stenkister fra ældre romertid (Mikkelsen 1995, 158). Vi må således konstatere, at igennem et par århundreder har gravskikken i Nordthy været meget konstant. På samme tid har den imidlertid adskilt sig noget fra, hvad der var reglen i andre dele af Jylland.

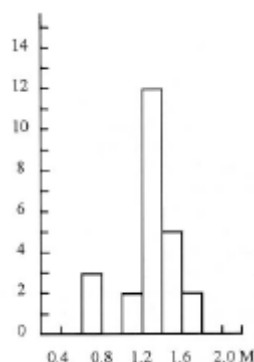

Fig. 6: Diagram over den indvendige længde på stensatte jernaldergrave i Nordthy. To børn på henholdsvis 6 mdr. og 4 år er ved Korsø gravlagt i to af de korteste grave. Flere sikre voksenbegravninger er drimod fundet i kister med en indvendig længde på mellem 1,2 og 1,3 m. Tegning: Jens-H. Bech.

Naturligt nok gør kalkstenen som det lokale byggemateriale i den nordlige del af Thy sig gældende som en speciel faktor, men også gravenes opbygning og orientering er anderledes end i den øvrige del af Nordjylland. Eksempelvis er gravenes orientering i Himmerland og Vendsyssel almindeligvis Ø-V (Lysdahl 1971, 86ff). Et fællestræk mellem Thy og Vendsyssel er dog de samlinger af småsten i gravene, der er kendt i flere tilfælde fra Nordthy (fig. 6) og som forklares enten som spillesten eller som symbolske erstatninger for gravgaver (Lysdahl 1971, 94).

På kanten af knuden

Vender vi nu tilbage til Hanstholmen og ser nærmere på, hvor fundene stenkister er gjort, er det typisk, at på nær et par af stenkisterne fra Hestkjær Mark lidt vest for Vigsø (fig. 7 nr. 6), ligger samtlige andre grave fra ældre romertid på sydkanten af Hanstholm knuden på strækningen mellem Hanstholm og Ræhr (fig. 7 nr. 1-5). Denne fordeling er næppe tilfældig, men afspejler et karakteristisk træk ved jernalderbebyggelsen på Hanstholm knuden.

Som udgangspunkt må vi konstatere, at det er meget begrænset, hvad der i det hele taget vides om bopladsfund fra tiden omkring Kristi fødsel på Hanstholm knuden. Der er ingen større udgravninger foretaget, hvorfor vi må lade os nøje med en række spredte oplysninger, der dog alligevel bringer os et stykke vej i den rigtige retning.

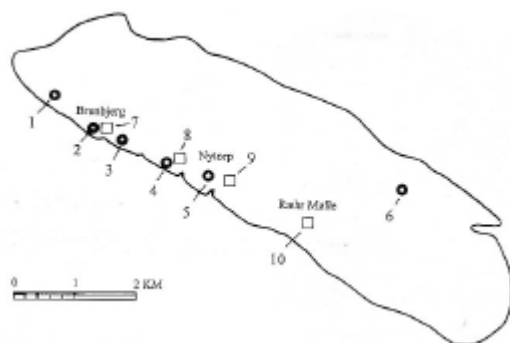

Fig. 7: Udbredelsen af gravfund (cirkel) og boplads (firkant) fra ældre jernalder på Hanstholmen. Tegning: Jens-H. Bech.

Hos Chr. Madsen, Hansted, foretog P. L. Hald for Thisted Museum en lille prøvegravning i marts 1927, hvorved der blev afdækket en uregelmæssig brolægning af flade kalksten på et sted, hvor ejeren tidligere havde fundet dele af en ryghvirvel fra en hval (fig. 7 nr. 7). Ved prøvegravningen fandtes et par knusesten, nogle velbevarede dyreknogler samt forskellige skaller: Smådynger af strandsnegle, enkelte blåmuslingeskaller og stærkt opløste østersskaller. Dette fund, som af den ledsagende keramik dateres til ældre romertid, minder på flere punkter om fundene fra den delvist samtidige jernalderlandsby ved Smedegård i Tved Sogn, hvor der under udgravningerne forud for opførelsen af en transformerstation blandt meget andet blev fundet hvalknogler samt talrige blåmuslingeskaller (Nielsen 1996, 58). Der er derfor ingen tvivl om, at det var en del af en regulær jernalderboplads, som P. L. Hald ved prøvegravningen i Hansted havde blotlagt. Ydermere stammer denne bebyggelse fra samme tid som de ovenfor omtalte stenkirker, der blev undersøgt ved museets udgravning i august samme år - blot ca. 50 m derfra (fig. 7 nr. 2).

At boplads og grav kan ligge endog meget tæt sammen, er iøvrigt allerede vist ved Smedegård landsbyen, hvor en grav fandtes i staldenden af et af langhusene (Nielsen 1996, 60). Graven var iøvrigt speciel ved at være øst-vest orienteret og være uden den sædvanlige stenopbygning. Dens størrelse på 1,2 x 0,8 m og den dødes stilling med stærkt sammenbøjede ben er imidlertid træk, som vi efterhånden kender godt fra andre grave i Nordthy.

På kortet fig. 7 er som nr. 10 angivet en formodet jernalderboplads, hvor Ræhr Mølle tidligere lå. Ifølge inspektør Hans Kjær fra Nationalmuseet, som i 1913 rejste rundt på Hanstholmen og gjorde optegnelser om fund af fortidsminder, skulle der ved Ræhr Mølle omkring 1890 være fundet „... et lag af snegleskaller og deri lerkarskår. Det var ikke samlede Kar; også sort Jord blev fundet”. Fundet minder ved forekomsten om skaller og skår om det allerede nævnte fund fra 1927 og er muligvis af samme alder.

De to næste fund af boplads karakter stammer begge fra Nytorp og er markeret på fig. 7 som henholdsvis nr. 8 og 9. Tæt vest ved Trælshøj blev i 1971 under gravning af køkkenhave påtruffet boplads, hvori der bl.a. blev fundet brudstykker af et stort forrådskar samt anden keramik fra tiden lige omkring Kristi fødsel. Løst i overjorden fremkom endog en lille jernkniv fra formentlig samme tid. Senest er i august 1998 ved kabelarbejde tæt ved vandværket i Nytorp fundet lerkarskår fra ældre romertid. Ved en besigtigelse kunne det konstateres, at der i de sandede boplads lag på stedet også fandtes et par tynde vandrette lag af granuleret kridt, som sikkert, i lighed med

Fig. 8: Hanstholmen i slutningen af 1700-årene. Forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort.

fundene fra Smedegård, enten skal tolkes som gulvlag eller som stabiliseringslag på gårdspladser eller stier lige uden for husene på pladsen (jvnf. Nielsen 1996, 55). Fra det sted ved vandværket, hvor disse iagttagelser er gjort, og til findestedet for en lille fundtom kalkstenskiste, der dukkede op i 1926, og som er markeret med nr. 4 på kortet fig. 7, er der højst 150 m. Igen må vi konstatere, at fundene ligger tæt her på kanten af Hanstholmen.

Bebyggelsen

Årsagen til de mange fund langs kanten af Hanstholm knuden er utvivlsomt den samme, som også i historisk tid har været afgørende for placeringen af Bjerre, Ræhr, Nørtorp og Hansted (fig. 8). Samtlige bebyggelser ligger nemlig på grænsen mellem to udnyttelsesområder: På den ene side agerjorden og på den anden side klithederne og engene for foden af knuden. I historisk sammenhæng er en sådan placering mellem engene og agerjorden velkendt, men den gør sig også ofte gældende i forhistorisk tid, hvor der især kendes mange eksempler fra ældre jernalder. Fra Nordthy kan blot nævnes jernalderlandsbyerne ved Hejrhøj udenfor Thisted (Mikkelsen 1995, 155) og Smedegård ved Nors (Nielsen 1996, 52).

At der ikke har været hav syd for Hanstholm knuden i jernalderen står fast. For at finde vidnesbyrd herom skal vi nemlig mere end 4000 år tilbage i tiden til midten af bondestenalderen, hvor krumodden ved Korsø blev dannet (Bowman et. al 1989, 56). Fra undersøgelser i Bjerre Enge ved vi iøvrigt, at den hævede havbund på dette sted var bebygget med gårde og udnyttet til agerbrug og græsning i en periode på godt 800 år fra ca. 1500 f. Kr. til ca. 700 f. Kr. Så selvom gårdene i ældre jernalder rykkede op på „det faste land”, og formentlig ikke længere drev agerbrug herude, er den gamle havbunds ressourcer givetvis fortsat blevet udnyttet igennem hele jernalderen til bl.a. græsning, høslæt, tørveskær og jagt.

Der er meget, vi fortsat ikke ved om jernalderen på Hanstholm knuden. Der er f.eks. aldrig blevet foretaget større afdækninger på de steder, hvor de stensatte kister er blevet fundet. Vi kan derfor blot formode, at der er tale om små indbyrdes adskilte familiegravpladser i nær tilknytning til de enkelte bebyggelser, men vi ved ikke med sikkerhed, hvor store gravpladserne har været, og om der også findes andre gravtyper end lige netop stenkister på dem. Kisterne har nemlig altid været nemme at kende, når ploven stødte på en overligger eller en sidesten, medens andre gravtyper er vanskeligere at erkende. Eksempelvis kunne der udmærket forekomme grave uden stenopbygning af samme slags som de ovenfor nævnte jordgrave, der er fundet ved Hejrhøjvej og Smedegård. Hvad angår bopladserne er der endvidere kun foretaget en mindre prøvegravning på én af disse, så vi ved for eksempel intet om, hvor store pladserne har været. Helt sikkert er antallet af bopladser også langt større. Til sidst må det også konstateres, at det indtil nu kun er en mindre del af jernalderens 1500 år, der overhovedet er belagt med fund, selv om Hanstholm knuden med stor sandsynlighed har været bebygget igennem hele perioden. Der er således meget af historien, som fortsat mangler at blive fortalt.

LITTERATUR:

- Bennike, Pia (1985):*
Palaeopathology of Danish Skeletons. A comparative Study at Demography, Disease and Injury. Akademisk Forlag 1985.
- Bauman, Dan (et al 1989):*
Late-holocene coastal evolution in the Hanstholm-Hjardemaal region, NW Denmark. Morphology, sediments and dating. *Geografisk Tidsskrift* bd. 89.
- Lysdahl, Per (1971):*
Vendsyssel som lokalgruppe i ældre romersk jernalder. I: *Brudstykker, Festskrift tilegnet Holger Friis på Firsårsdagen 15. okt. 1971*. Historisk Samfund for Vendsyssel 1971 s. 85-108.
- Mikkelsen, Martin (1995):*
Jernalderlandsbyerne ved Hejrhøj, 3 km nordøst for Thisted. *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1995* s. 155-160.
- Nielsen, Bjarne Henning (1996):*
Smedegård - en byhøj fra den ældre jernalder ved Nors. *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1996* s. 51-60.
- Sellevad, Berit Jansen (et. al. 1984):*
Iron Age Man in Denmark. *Prehistoric Man in Denmark, vol. III*.

(Kilde: *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1998*, side 23-30).